

KESERŰ József

Selye János Egyetem, Tanárképző Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Komárom, Szlovákia
keseruj@uj.s.sk

HATÁRESETEK

Ironikus történelemszemlélet és mágikus realizmus Grendel Lajos
Nálunk, New Hontban és Hunčík Péter Határeset című regényeiben

Border Cases

An ironic view of history and magic realism in the novels In Our New Hont
by Lajos Grendel and Border Case by Péter Hunčík

Granični slučajevi

Ironično posmatranje istorije i magijski realizam u romanima
Nálunk, New Hontban Lajoša Grendela i Határeset Petera Hunčíka

A tanulmány annak az elbeszélői hagyománynak a vizsgálatára tesz kísérletet, amelynek képviselői szakítottak a kisebbségi történelem patetikus, illetve tragizáló ábrázolásmódjával, s helyett – többek között az irónia és a nivellálás alakzatait játékba hozva – a történelemhez való viszonyt a demisztifikáló írásmód felől gondolták újra. Grendel Lajos *Nálunk, New Hontban* és Hunčík Péter *Határeset* című regénye nemcsak a történelem újraírhatóságának kérdésével szembesít bennünket, hanem – a határhelyzetek folyamatos reflexiója révén – az eltérő nyelvi-kulturális közegek egymásra hatásával is. A tanulmány utolsó részében Grendel és Hunčík elemzett regényei geokulturális olvasásmódokat előhívó szövegekként és egy közép-európai mágikus realizmus példáiként értelmeződnek.

Kulcsszavak: történelmi narratíva, irónia, nivellálás, identitás, mágikus realizmus

A múlt század utolsó évtizedeiben keletkezett úgynevezett áltörténelmi regények recepciója (átfogó igénnyel: Rácz I. 2006), valamint ezzel párhuzamosan a posztmodern történetírás elméleti alapfeltevéseinek előtérbe kerülése

(Thomka 1998) kedvező táptalajt biztosítottak az olyan narratív konstrukciók újraértékeléséhez, amelyek a történelmet nem egyszerűen egykor megtörtént események gyűjteményeként kezelték, amelynek tanulmányozása elsősorban morális tanulságokkal gazdagíthatja a befogadót, hanem mindenekelőtt olyan történetek összefoglaló nevéként, amelyek különböző cselekményesítést (White 1997, 73), ennél fogva pedig különböző értelmezéseket hívhatnak elő. Ezzel együtt olyan kérdések kerültek előtérbe, mint a történelem és a történet viszonya, a történelem textualitásának, illetve újraírhatóságának kérdése és ennek retorikai vetületei, továbbá a nagy narratívák helyett a mikrotörténetek preferálása, amelyek lehetővé teszik az eltérő nézőpontok ütköztetését.

Ebből az elméleti horizontból vált újra érdekessé többek között Grendel Lajos korai prózája is, amely a célelvűség elvetésével, az elbeszélés metaforizálásával, valamint abszurd-ironikus modalitásával rokonságba került Háty János, Márton László, Darvasi László és Láng Zsolt akkoriban népszerű műveivel. Grendelt sokan annak a törekvésnek az egyik legfontosabb képviselőjeként ünnepelték, akik szakítottak a kisebbségi történelem patetikus, illetve tragizáló ábrázolásmódjával, s ehelyett – többek között az ironia és a nivellálás alakzatait játékba hozva – a történelemhez való viszonyt a demisztifikáló írásmód felől gondolták újra (Keserű 2009). Ennek az írásmódnak különböző variációi figyelhetők meg Grendel Lajos későbbi pályáján (a *Mátyás király New Hontban* című regénnyel bezárólag), Talamon Alfonz *Samuel Borkopf: Barátaimnak, egy Trianon előtti kocsmából* című posztumusz művében, valamint Hunčík Péter *Határeset* című regényében. Az elméleti keretrendszer fokozatos módosulása folytán e művek olyan további értelmezői szempontokkal gazdagodtak, mint a személyes és a kollektív emlékezet kérdése, a nyelv és identitás problematikája, a különböző kultúrák találkozása, és nem utolsósorban a mágikus realista írásmód. Tanulmányomban Grendel Lajos *Nálunk, New Hontban* és Hunčík Péter *Határeset* című regényeit elemzem és állítom párhuzamba, elsősorban a kisebbségi történelem ábrázolása, a narratív eljárások rokonsága és a fantasztiikumhoz való viszonyuk alapján.

A történelmi narratíva iránti érdeklődés, valamint az annak újraírására való fogékonyság már igen korán, az *Éleslövészet* első fejezetében megjelent Grendel Lajos alkotói pályáján. Bár a regény hátlapján olvasható szerzői önértelmezés szerint a *Nálunk, New Hontban* a *Galeri* párjaként aposztrofálódik, az alapszituáció mégis inkább az *Éleslövészet* „történelmi leszámolás”-át idézi. A *Nálunk, New Hontban* három fejezetet emel ki a felvidéki magyarság huszadik századi történelméből: az 1944-es orosz megszállást, az 1968-as eseményeket, valamint az 1989-es rendszerváltást. A narráció fontos jellemzője a közvetítettség.

Már az alaphelyzet is ezt tükrözi: az elbeszélő azt a feladatot kapja, hogy írjon egy könyvet New Hontról, a teljesen jelentéktelen felvidéki településről, hogy így segítsen megtalálni New Hont eszméjét. Ő aztán különböző forrásokból merít, főleg a város prominens személyiségeitől szedegeti össze az információkat. Mindez egy idő után többszörös áttételekhez vezet („Évekkel később Iván elmesélte Kálmán bácsinak, Kálmán bácsi pedig Bárány Pistának, Bárány Pista pedig most nekem, hogy...” Grendel 2001, 152), ami azt eredményezi, hogy az eredeti eseményekről való autentikus tudás megkérdőjeleződik. Jó példa erre, hogy több mint negyven év távlatából már lehetetlen eldönteni, hogy az oroszok 1944-es bevonulásakor meggyilkolt Nehéz Gyuszi áruló volt-e, vagy mártír. Az mindenestre beszédes, hogy ennek ellenére a New Hont-iak neki állítanak szobrot.

A regényről írt kritikájában Németh Zoltán a narrátor kapcsán kiemeli annak idegenségét (Németh 2005, 76). Annak ellenére, hogy a regény címe a „Nálunk” szóval az ismerősség képzetét kelti, az elbeszélőről kiderül, hogy nem képezi részét New Hont világának, sőt mindvégig kívülről tekint rá. Aktív résztvevő helyett inkább részvétlen krónikásként beszélhetünk róla, aki beszámolójában igyekszik megfelelni az objektivitás kritériumainak. Az, hogy e törekvése kudarcba fullad, elsősorban a regény ironikus szemléletmódjával magyarázható. Mivel az elbeszélő számára nem problematizálódik saját idegensége, s ennek folytán a számára ismeretlen kultúra eltérő volta sem, New Hontról írt könyve sem lesz képes betölteni azt a funkciót, amelyet az eredeti megbízatás magába foglalt.

Az irónia Grendel regényében nem is annyira a távolságtartás alakzataként lép működésbe, hanem inkább a befogadó elbizonytalanításáért felelős mechanizmusként funkcionál. Bár a regény szerkezete áttekinthető, és az idősíkok sem keverednek össze kibogozhatatlanul, a történések mégsem állnak össze egyetlen nagy egészé; a kételyeket eloszlató nagy narratíva helyett mikronarratívákat kapunk, amelyek jelentősége a feltételezett nagy egészhez viszonyítva mindig kérdéses marad. Ennek az eljárásnak köszönhetően a *Nálunk, New Hontban* – a korai trilógiához hasonlóan – egyértelműen az anekdotikus elbeszélői hagyományhoz kapcsolódik. Azzal a kiegészítéssel, hogy az itt olvasható anekdoták (történelmi és narratív) célelvűség felfüggesztéseként értelmezhetőek.

A célelvűség felfüggesztését tovább erősítik a szó szerint ismétlődő szövegrészek (erre már az *Éleslövészetben* is találunk példát) és a hasonló szituációk. Ezek mindenekeelőtt azt sugallják, hogy a történelem menete nem lineáris, hanem ciklikus, azaz nem haladunk előre (vagy hátra), hanem körbe-körbe forgunk, mindig ugyanaz tér vissza, és lényegében semmi sem változik.

A regény második fejezete az 1968-as eseményekkel indul, amelyek kísértetiesen emlékeztetnek arra, ami 1944 karácsonyán történt – New Hontot (s vele az országot) mindkét alkalommal idegenek szállták meg. Bár az eltelt idő következtében az ismétlés eleve nem lehet identikus, egyes helyzetek azt sugallják, hogy a lényeg tekintve semmi sem változott. Így kerül a regényben egymás mellé az 1968-as síkon Pisti főhadnagy alakja, és Sztjepan Fjodorovicsé, aki 24 évvel korábban került hasonló helyzetbe, mint utódja. „Pisti főhadnagy is járkálni kezdett a szobában, mint annak idején az áldott emlékü Sztjepan Fjodorovics, de az ő gondolatmenete lassúbb volt, s nem olyan szikrázó, mint a szovjet városparancsnoké” (Grendel 2001, 89–90). Az egyéni különbségek ebben a szövegrészben háttérbe szorulnak, s inkább a két helyzet hasonlósága válik hangsúlyossá.

Az ironia a regényben a modalitás szintjén is tetten érhető. Elidegenítő hatással bír helyenként az a könnyed – néhol szatirikus, néhol parodisztikus, néhol pedig egészen abszurd – hangvétel, amely a szöveget jellemzi. Különösen feltűnő ez azokon a szöveghelyeken, ahol a téma feszültségbe kerül az elbeszélés módjával. A narrátor olykor még a tragikus eseményeket is könnyed hangnemben adja elő: „[Az oroszok] Sebtében még megerőszkoltak néhány fehérszemélyt, aztán odébbálltak, ahogy jöttek” (Grendel 2001, 80). Az ilyen részletek során – nincs belőlük sok – nem a tragédia elbogatellizálása történik, hanem a cselekményesítés kérdése válik problematikusává. Az a kérdés tolul előtérbe, hogy vajon minden történelmi eseményt csak meghatározott hangnemben lehet elmesélni, vagy a modalitás írói döntés függvénye.

Másutt a hangnem nem annyira provokatív, sokkal inkább a humor forrása-ként szolgál. Például amikor meghal New Hont szeretett polgármestere, Kálmán bácsi, az egyik városi képviselő azt javasolja, hogy ne új polgármestert válasszanak, hanem új Kálmán bácsit, „akinek az összes dolga az lenne, hogy tekintélye van. Valamiféle monarchát [...], aki a királyi cím helyett a kálmán címet viselné” (Grendel 2001, 118). A humor ugyanakkor itt sem felhőtlen, mert kihallatszik belőle a társadalomkritika, s végső soron ez is a regény szatirikus jellegét fokozza.

Érdekes ellentétbe kerülnek az ironikus-humoros-szatirikus szövegrészekkel azok a passzusok, ahol a narrátor igyekszik valami komolyat és súlyosat mondani, aminek az lesz az eredménye, hogy megjelenik a regényben egyfajta – némileg zavaró, mert az ironikus szemlélettől teljesen idegen – szentenciózus jelleg. Olyan mondatokra kell elsősorban gondolnunk, amelyek mintha csak azért kerültek volna a szövegbe, hogy idézni lehessen őket. Például: „Hiába, a modern hadviselés nem abból áll, hogy össze-vissza lövöldözünk, mint vala-

mi kovbojfilmben” (Grendel 2001, 99). Vagy: „De nincs hová menni. A világ megtelt. Olyan, mint egy zsúfolásig tömött autóbusz, ahol állóhely is alig jut már” (Grendel 2001, 174).

A történelmi emlékezet és a különböző idősíkok és narratívák egymásra vetítése révén Grendel a magyar próza azon hagyományához kapcsolódik, amely igyekezett újraértelmezni a regény műfajának – egy időben uralkodónak tűnő – példázatos jellegét. A regény egyik kulcsjelenetében a példázatosság azáltal válik korlátozottá, mivel nincs olyan erkölcsi horizont, amelyben az események megnyugtatóan elhelyezhetőek lennének. Kálmán bácsit 1968-ban megpróbálja besúgónak beszervezni a várost megszálló csapatok vezére, Szabó Pisti (aki egyébként eredetileg New Hont-i), ám ő ellenáll. De nem a hősiességre hivatkozik.

Ezen az éjszakán nem jött álom a szemére. Újra meg újra visszapergette a saját és Pisti szavait, s bár hősnek tekinthette volna magát, bátor ellenállónak, aki ezekben a drámai órákban megőrizte a legfontosabbat, amije maradt még, a méltóságát, semmiféle büszkeség nem dagasztotta a mellét, még csak elégtételt sem érzett. Inkább ürességet és elkeseredést amiatt, hogy olyan világban kénytelen élni, amely szüntelenül megalázó helyzetekbe sodorja. Másképpen akkor sem érzett volna, ha elfogadta volna Pisti ajánlatát. Az elfogadás és az elutasítás Kálmán bácsi szemében csupán ugyanannak a megalázó helyzetnek a két különböző aspektusa volt. Áruló vagy hős – hát nem egyre megy?, kérdezte magában. Innen nézve a pár órával előbbi „hősiessége” már-már nevetségesnek tűnt, s magának bevallhatta, hogy „helyes” döntése nem valami rendíthetetlen meggyőződésből fakadt, hanem az attól való zsigeri félelméből, hogy halálig szégyenkeznie kell majd. Belátta, hogy tiltakozása – belső meggyőződés híján – tartalmatlan gesztus volt, s csupán formailag felelt meg valamilyen, a romantika korából itt feledett erkölcsi parancsnak (Grendel 2001, 106–107).

Ugyancsak a példázatos jelleget domborítja ki – majd bizonytalanítja el – a regény zárzata is. Itt egyrészt értesülünk arról, hogy a szereplők valamiféle igazság birtokába jutottak, bár nem tudjuk meg, milyen igazságról van szó. Csupán annyi biztos, hogy New Hont eszméjét már nem keresik tovább. Ezt követően azonban az elbeszélőt teljesen kizökkenti lelki nyugalmából Bárány Pista mondata: „Tudom, öregem, egy dologban, egyetlenegyben azért biztosan igaza volt Kantnak. Abban, hogy fölöttünk a csillagos ég. Még ezen a verőfényes tavaszi délelőttön is. Én nem tudom már becsapni magamat” (Grendel 2001, 175). Mindez értelmezhető úgy is, hogy a megszerzett tudás csak vélt tudás

volt, és az elbeszélő csak áltatta magát. Másfelől, ha figyelembe vesszük, hogy a regényben korábban Hegel és Kierkegaard híressé vált – és némileg popularizált – tézisei ironikus kontextusban jelentek meg, ugyanezt feltételezhetjük a Kant-utalásról is. De akár az egyik, akár a másik értelmezés kerül előtérbe, mindkét esetben elmondható, hogy a példázatos jelleg korlátozottá válik.

Hunčík Péter *Határeset* című regényében szintén a felvidéki magyarság történelme áll a középpontban, de az időszak részben más, mint Grendelnél (Grendelnél 1944-től 1989-ig, Hunčíknál az első világháborútól 1968-ig). A helyszínek tekintetében is vannak átfedések (Gyűgyöt mindkét regény emlegeti, a Hunčíknál megjelenő Léva pedig Grendel korai munkásságában tölt be nagy szerepet). Tovább rokonítja egymással a két regényt, hogy mindkét szerző újramesélhető történetekként tekint a történelemre, ezáltal hangsúlyozza az elbeszélte jelleget, valamint mindketten erőteljesen kötődnek az anekdotikus hagyományhoz.

Míg a *Nálunk, New Hontban* szerkezete letisztult, a *Határesetben* anekdoták sorjáznak egymás után. Ennek köszönhetően határozottabban vonódik kétségbe a célelv, amit a befejezés önkényesnek ható jellege is erősít. A cselekménynek nincs határozott iránya, s az olvasó joggal érezheti úgy, hogy a zárlatként funkcionáló utolsó bekezdés bármelyik korábbi fejezet végén is megállná a helyét. Röviden szólva: a cselekmény nem zárul le, csupán a regény ér véget.

Az ismétlések is határozottabban rombolják a teleológiát, mint a *Nálunk, New Hontban* esetében. Hunčík gyakrabban él a szó szerinti ismétlés lehetőségével, s ezzel azt sugallja, hogy a történelem ismétli önmagát. Így kerül egymással párhuzamba a verduni és a doberdói csata két túlélő beszámolójában:

De Verdunnél aztán megadtuk nekik! Én is ott harcoltam. Négy hónapon keresztül gyilkoltuk őket olyan vérgőzös csatában, hogy aki abban részt vett, az vagy meghalt, vagy megbolondult (Hunčík 2008, 260).

Ha Homérosz ezt látta volna, biztosan nem a trójai háborúról ír hőskölte-ményt. A történelemkönyvek sem a thermopülai csatáról írnának, hanem a miénkről, ott lenn, Doberdónál. Mert mi akkor megőriztük az ezeréves határokat, ahogyan Leónidasz is megvédte a saját hazáját. Aki ott harcolt, az vagy hősi halált halt, vagy megbolondult, fejezte be előadását Nagy Sándor tanár úr. Aztán halkán hozzátette, én is ott küzdöttem végig a háborút (Hunčík 2008, 267).

A szó szerinti ismétlés még egyértelműbbé teszi, amit a második idézet az ókori párhuzamokkal is érzékeltetni szeretne: a történelemben ugyanazok a helyzetek ismétlődnek újra és újra. Mindez akkor is érvényes, amikor nem két

különböző személyről van szó, hanem egyvalakiről. Így történik ez Miklós bácsi esetében, akinek két különböző történelmi szituációban kell megtapasztalnia ugyanazt (Hunčík 2008, 321–322).

A regény elbeszélői ugyan fejezetenként váltakoznak, a hangnem mégis végig egyforma, ami azt eredményezi, hogy egy idő után majdnem teljesen mindegy lesz, ki beszél. Azért csak majdnem, mert a nézőpontok időnként ütköznek. Noha polifóniáról túlzás lenne beszélünk, mégis akadnak szöveghelyek, ahol érdekes módon ütközteti a szerző a különböző szereplői nézőpontokat. Például abban a részben, ahol előbb Imre bácsi, majd Belanský tanító úr mondja el a véleményét arról, hogy kit illet meg joggal ez a föld (Hunčík 2008, 228–229, illetve 233). Mint utaltam rá, bizonyos eseményekről többször is olvashatunk, ezek egy része identikusan, más részük nem identikusan ismétlődik. Ennek folytán az időrend sem lesz lineáris, ugyanakkor az ebben rejlő lehetőséget, az emlékezés problematikuságának kérdését nem aknázza ki a regény. Az elbeszélők jelen és a történések múlt ideje nem különül el markánsan egymástól; az emlékezés mint konstruktív tevékenység pedig ezáltal nem válik problémává.

A modalitás itt is ironikus, de másképpen, mint a Grendel-regényben. Egyrészt Hunčík kevésbé szatirikus hangot üt meg, mint Grendel, és nem jellemző rá a korábban emlegetett szentenciózus jelleg. Iróniája inkább a Mikszáthra jellemző „megértő” vagy „elnéző” irónia (ami azért is különös, mert Mikszáthot Grendel emlegeti a regényében). A hangnemet illetően azonban a *Határeset* sem bizonyul hibátlannak. Időnként tudálékossá válik a szöveg, mintha a narrátor csak ürügyet keresne az ismeretanyag átadására. Különösen szembeötlő ez az utolsó ötven oldalon, ahol egyértelműen túllép a kisebbségi történelmen, és olyan világtörténelmi eseményekről beszél, mint például Hitler uralomra jutása. Mintha Imre bácsinak csak azért kellene ügynöknek lennie, hogy így az író elmondhassa véleményét Hitlerről, Sztálinról stb.

A modalitásbeli különbségek ellenére mégis úgy tűnik, ugyanaz a célja mindkét regénynek (csak éppen más eszközökkel igyekeznek e célt megvalósítani): megragadni a régió szellemiségét. Grendellel ellentétben Hunčíknál a regionalizmus nem feltétlenül negatív kontextusban jelenik meg, sőt. Míg a *Nálunk, New Hontban* (és Grendel más regényei) meglehetősen kiábrándult képet festenek a Felvidékről, sőt egész Közép-Kelet-Európáról (azaz Abszurdisztánról), addig Hunčík regényében a Felvidék olyan geokulturális térként jelenik meg, amely nemhogy nem marad el a fejlettebb Nyugat-Európától, de bizonyos dolgokban meg is előzi azt. A *Határeset* szereplői olyan teljesítményekre képesek, amelyekkel folyamatosan megelőzik a világot (olimpiai rekordot döntenek, feltalálják a penicillint stb.). Tragédiájuk annak köszönhető, hogy minderről sajnos a világ

nem vesz tudomást. Míg a grendeli szemléletmód az itt élő embereket okolja az elmaradottságért, addig Hunčíknál az elszigeteltség a bajok forrása.

Pedig a *Határeset* szereplői igazán mindent megtesznek azért, hogy felszámolják ezt az elszigeteltséget; még idegennyelv-tudás terén is jól állnak, legalábbis ami a nagy nyelveket illeti. Imre bácsi minden európai nagy nyelvet folyékonyan beszél, csak éppen szlovákul nem tud rendesen. Az egyik tanítványa ugyancsak remek tolmácsnak bizonyul, mikor diáktársaival Londonba kerül. A regény szereplői bármely nyelvvel könnyedén megbirkóznak, kivéve a szlovákkal. A regény feltűnően gyakran hangsúlyozza, hogy a felvidéki magyarok nem (vagy gyengén) tudnak szlovákul. A szövegben időnként szlovák és cseh mondatok is megjelennek (olykor fonetikus írásmóddal), a fordítás mellékelése nélkül. Sőt, olykor olyan szavak is felbukkannak, amelyek még a szlovákul jól beszélők számára is ismeretlenek lehetnek (pl. frech, tajtrlík).

Mind Hunčík, mind Grendel érzékenyen mutatja be azt az időszakot, amikor a felvidéki magyarság egyik pillanatról a másikra azzal szembesült, hogy a szlovák nyelv lett a hivatalos nyelv, és a magyar nyelvhasználat korlátok közé szorult (azaz nem lehetett megszólalni magyarul nyilvános helyeken). Amikor erről beszélnek a *Határesetben*, még az irónia is háttérbe szorul. Érdekes módon Grendelnél nem. Nézzük csak az alábbi párbeszédet – Mariska és Margitka beszélgetését – a New Hont-regényből:

Ako sa máš, Margitka? [...] Prajem, Mariska. [...] A čo praješ, Margitka? [...] Košela, gatya, bugyi, kombiné. [...] Pereš? [...] Neviam. Nemám doma... izé... szappan. [...] Mydlo chceš? [...] Nie, Mariska. Mydlo mám. Szappan nemám. [...] Szappan je mydlo, Margitka” (Grendel 2001, 55).

Bár a jelenet nem éppen kellemes történelmi tapasztalatokat idéz meg, mégis igyekszik kiaknázni a helyzetben rejlő komikumot.

A *Határesetben* ezzel szemben a nyelv az identitás egyik alappilléreként jelenik meg. A regény többször hangsúlyozza, hogy a szereplők identitását elsősorban a nyelv határozza meg. „Nézd, Gézám, legyünk őszinték egymáshoz. Mi elsősorban a nyelvünk miatt vagyunk magyarok. Azért, mert magyarul beszélünk, nem szlovákul. Ha szlovákul beszélnénk, akkor már régen nem volnánk magyarok” (Hunčík 2008, 126). Vagy: „Előljáróban szögezzük le tehát, elvtársaim, hogy mi, magyar nemzetiségű kommunisták azért vagyunk magyarok, mert magyarul beszélünk, és nem szlovákul. Mert ha mi szlovákul is beszélnénk, elvtársak, már rég nem lennénk magyarok” (Hunčík 2008, 210).

Ugyanakkor a felvidéki magyarság nemcsak a szlovákoktól határolja el magát nyelvi alapon, de a magyarországi magyarságtól is. Nehéz megállapítani, hogy

ez mennyire volt tudatos írói döntés, de a szövegben viszonylag nagy számban bukkannak fel olyan szavak, amelyek elsősorban a szlovákiai magyarok nyelvhasználatára jellemzőek (pl. focista, matika, tréner), illetve szlovakizmusok, mint a következő: „A Palko meg valódi úri focista” (Hunčík 2008, 118), ami feltehetően a szlovák „pán futbalista” kifejezés szó szerinti fordítása. Vagy: „Másnap megy okreszónyi Lévába” (Hunčík 2008, 230), ami egy magyarországi magyar számára valószínűleg értelmezhetetlen, ha nincs tisztában azzal, hogy a szlovák *okres* szó magyarul járást jelent, Léva pedig járási székhely. Tehát az identitás kérdése kapcsán meghatározó lesz, hogy a felvidéki magyarok nem pontosan azt a magyart beszélik, mint a magyarországiak.

A *Nálunk, New Hontban* ezzel szemben a regionális nyelv kérdését is ironikusan kezeli. A pökhöndi bazgornyások kapcsán a következőket olvashatjuk a regényben:

Hasonlóképpen nyelvről ismerni meg a pökhöndi bazgornyás embert a New Hont-i kocsmákban is. Mert, természetesen, a bazgornyás embernek ugyanúgy van orra meg füle, mint más embereknek, továbbá ruhában és cipőben jár, pénztárcából vagy zsebből fizet, van biciklije, néhánynak autója is, de ha betoppán a kocsmába, odamegy a söntéspulthoz, s ha éppen pálinkára van gusztusa, nem azt mondja, hogy „Kérek egy kupica kisüstit”. És azt sem, hogy: „Kérek egy féldecit”. Azt pedig már végképp nem, hogy „Kérek egy stampedlival”. Hanem megáll, büszkén és szálegyenesen, és csak úgy odaveti: „Na, adjon egy *lüketet*” (Grendel 2001, 41).

Az idézett részlet modalitása, valamint annak kontextusa arról árulkodnak, hogy a nyelv és az identitás kérdése Grendel regényében alárendelődik egy általános ironikus elbeszélői stratégiának.

A továbbiakban azt a kérdést járom körül, hogy a *Nálunk, New Hontban* és a *Határeset* értelmezhetőek-e egy közép-európai mágikus realista írásmód megnyilvánulásaiént. Tisztában vagyok a mágikus realizmus fogalmának problematikusságával, ugyanakkor árulkodónak tartom, hogy az utóbbi években több kísérlet is történt a fogalom meghonosítására a magyar kritikai és irodalomelméleti diskurzusban. Ez a kettősség jól megfigyelhető például Papp Ágnes Klára tanulmányában, aki egyfelől – többek között – Grendel Lajos *Galerijét* is mágikus realista szöveggént olvassa (megágyazva ezzel jelen írásnak is), másfelől azonban olyan paradoxonokba bonyolódik, illetve olyan következtetésekre jut (az általa használt „mágia nélküli mágikus realizmus” fogalmára gondolok elsősorban, valamint arra az elképzelésre, mely szerint a mágikus realista szövegek „a nem nyelvi természetű lét tapasztalatát próbálják [...] hibrid,

figuratív nyelv megteremtésével, retorikai eljárásokkal verbalizálni”), amelyeket nem tudok elfogadni (Papp 2006, 264, 281).

A mágikus realizmusról írt alapvető könyvében Wendy B. Faris öt jellemző vonását emeli ki a mágikus realista szövegeknek: ilyen a megmagyarázhatatlan mágikus elemek jelenléte; a fenomenális világ hangsúlyozása a leírásokban; az a nyugtalanító érzés, amit az olvasó akkor él át, amikor megpróbálja kibékíteni az események két ellentétes értelmezését; a narratíva különböző birodalmakat egyesítő jellege; valamint az idővel, a térrel és az identitással kapcsolatos elképzeléseink megkérdőjelezése (Faris 2004, 7). A szerző emellett kiemeli a mágikus realista narratívák azon jellemzőjét, amit ő defokalizációnak nevez. A fogalom arra utal, hogy az ilyen szövegekben a fokalizáció meghatározatlan. Azok az észlelések, amelyeket a fokalizáció révén a narrátornak közvetítenie kellene, definiálhatatlanok, eredetük lokalizálhatatlan marad. Ez a meghatározatlanság abból fakad, hogy a mágikus realista szövegek az események észlelésének két egymásnak ellentmondó módját jelenítik meg, ezáltal pedig arra ösztönöznek bennünket, hogy másképp tekintsünk az általunk korábban ismert világra. „Más szóval a narratíva azért mondható defokalizáltnak, mert egyszerre két, radikálisan különböző perspektívából ered” (Faris 2004, 43).

Faris hangsúlyozza, hogy a mágikus realizmus a posztmodern és a posztkolonializmus közötti közvetítőként is fontos szerepet játszik, s ugyanez a gondolat képezi Christopher Warnes *Magical Realism and the Postcolonial Novel* című könyvének alapját is (Warnes 2009). Mindazonáltal posztkolonializmusról beszélni a magyar vagy más közép-európai irodalmak esetében félrevezető lehet, hiszen ezek az országok a szó hagyományos értelmében véve nem voltak gyarmatok. Ennélfogva a posztszovjet jelleg sem a posztkoloniális diskurzus egyik közép-európai formájaként nyerhet értelmet, hanem mint olyan jellegzetesség, amely szerepet játszik a térség irodalmának önmeghatározásában. A posztszovjet jelleg kapcsán gyakran megjelenő önviktimizáció kérdése, illetve ennek ironizálása például emlékezetes módon jelenik meg Grendel Lajos *Mátyás király New Hontban* című regényében is. A regény első fejezetében Schiller Mihály és „üzlettársa”, Maca Svájcba kirándulnak. Amikor a hotel vendégei megtudják, hogy Schillerék honnan származnak, azt kéri Mihálytól, hogy meséljen az őket ért atrocitásokról. Mivel sok ilyenben nem volt része, Schiller kénytelen összevissza hazudozni titkos összejövetelekről és titokban írt forradalmi versekről, csak hogy kielégítse a közönség igényét. Amikor a lelkes „nyugatiak” arra kéri, hogy szavalja el egyik ilyen versét, zavarában az *Anyám tyúkját* adja elő, amivel nem arat osztatlan sikert (Grendel 2005, 29).

Bényei Tamás szerint „[a] mágikus realizmus »mágikusságának« legfontosabb összetevője az a sajátos, formai tekintetben mágikusnak nevezhető képiség, amely döntő módon befolyásolja a regények okozatiságát” (Bényei 1997, 81). Ez a fajta mágikus kauzalitás határozottan megjelenik mind a *Nálunk, New Hontban* című regényben, mind pedig a *Határesetben*. Az előbbiből példaként említhető az órák ketyegése:

Kálmán bácsi szerint az oroszok talán csak a toronyórákat nem lopták el, s ezt az irdatlan mennyiségű hadizsákmányt jobb híján a városháza dísztermében gyűjtötték össze. [...] Kálmán bácsi úgy emlékszik, hogy a több száz óra ketyegését a városháza legtávolabbi zugaiban is hallani lehetett, hiába voltak a falak meg az ajtók. Sőt, hallani lehetett még az utcán is. Aki arra járt, nem gondolhatott másra, mint hogy egy gigászi plasztikbomba mellett megy el. Az ember nem is hinné, mondta, milyen kísérteties tud lenni az, ha a város összes óráját egyetlen helyiségben zsúfolják össze. De ez még mind semmi! A titáni hangzavar akkor tört ki, amikor a faliórák (s lehetett belőlük több tucat) elütötték a kilenc órát. Egymás után, olykor egymás szavába vágva, mivel nem működtek pontosan. A díszteremben olyan zengés-bongás támadt, hogy mindenki hanyatt-homlok menekült a folyosóra, még a melléjük beosztott orosz tiszt is. Ott, a folyosón várták meg a vihar elültét (Grendel 2001, 27).

A kiindulópont ezúttal is a realitás (a történelmi valóság) – az orosz katonák vonzalma az órákhoz közismert tény. Ebbe az alaphelyzetbe szövődik bele – Kálmán bácsi alakján keresztül – a visszaemlékezés mozzanata. Az elbeszélő előbb a fokozás, majd a túlzás alakzatára támaszkodva az idézett szakasz végére a fantasztikum irányába tolja el az elbeszélte események modalitását. Ily módon idézi elő az órák hangja – a mágikus okozatiság sajátos logikájának engedelmességgel – azt a vihart, amelynek elültétét a folyosón kell, hogy megvárják szegény New Hont-iak.

A további példák idézésétől ezúttal eltekintek, csupán utalnék rá, hogy a mágikus kauzalitás megnyilvánulásaként fogható fel Grendel regényében Iván ferde szeme is, amellyel képes másként látni a világot, illetve ilyen Hunčíknál Sóbujtó és a föld alatti vitézek ismétlődő felbukkanása, amely események nem illeszkednek szervesen egyik mikronarratívába sem.

Akárcsak Grendel regénye, a *Határeset* is szívesen él a túlzás eszközével, amely túl azon, hogy fantasztikus jelleget kölcsönöz az elbeszélte eseményeknek, egy sajátos látásmód kifejeződésékként is értelmezhető. A *Határeset* elbeszélői rengeteg történetet mesélnek el, amelyek egy része a realizmus kódjai felől

nézve a hihetetlen kategóriájába tartozik. A felvidéki város lakói olykor olyan tetteket hajtanak végre, amelyek ellentmondanak történelmi ismereteinknek (olimpiai rekordot döntenek, feltalálják a penicillint stb.), ezek az események mégis jól illeszkednek az elbeszél világba. A hiperbola következetes alkalmazásának köszönhetően az olvasó már azon sem lepődik meg különösebben, hogy a regény legemlékezetesebb alakja, Imre bácsi titkos ügynökként jelenik meg és tetteivel egész Európa sorsát befolyásolja. De nemcsak ő kerül valószerűtlen kapcsolatba történelmi alakokkal (Churchillel, Hitlerrel, Thomas Mann-nal), hanem a regény más alakjai is. Pali nagyanyja Vorosilovval (Hunčík 2008, 141), Tomi nagyapja Julius Meinlrel (azaz Meinl Gyula bácsival) (Hunčík 2008, 194), Géza bácsi Vonneguttal Drezda bombázásánál (Hunčík 2008, 328–330), hogy csak a legemlékezetesebbeket említsem. Ezek a példák arra is rámutatnak, hogy a nyelv és a történetmondás a regényben nem egyszerűen ábrázolja a valóságot, sokkal inkább átalakítja azt. Ez pedig a mágikus realista szövegek egyik fő jellemvonása. Bényei Tamás szavai a *Határesetre* is érvényesek: „a nyelv itt elsősorban nem a valóságról való beszéd, hanem a valóságot befolyásolni kívánó, azt »mágikusan« átalakítani vágyó cselekvés” (Bényei 1997, 102).

A mágikus realista szövegek további fontos jellemzője, a nivellálás alakzata szintén fontos szerephez jut a *Határesetben*. A regény a történelem nagy alakjait esendő emberekként mutatja be, olyanokként, akik semmiben sem különböznek „hőseinktől”. Szép példája ennek az alábbi szövegrész:

Egyszer láttam Erzsébet királynőt az Eurovízió adásában, és ő pontosan úgy fogott kezét az egyik főlorddal, mint Gyuszi bácsi Paksa úrral, csak Erzsébet királynő még a kesztyűjét sem vette le. És utána ő is úgy intett, hogy kezdődhet a parlament ülése, mint ahogy Gyuszi bácsi engedélyezte a szüret megkezdését. Egyetlen különbség volt csak a két esemény között, mégpedig az, hogy az angol parlamentben nem ittak törkölypálinkát az ülés megkezdése előtt. De amikor az első szónok beszélni kezdett, a lordok ugyanúgy bégettek az angol parlamentben, mint Gyuszi bácsi munkásai a szőlősdombon (Hunčík 2008, 91–92).

Ezek mellett a retotikai eljárások mellett mindkét regény érzékeny az olyan kérdésekre, mint a kollektív és a személyes szféra egymásra vetítése, a földrajzi és kulturális sajátosságokból adódó határjelleg (ami gyakran a szlováksággal és a magyarországi magyarsággal, valamint a betolakodókkal szembeni konfrontációként jelenik meg), egyes történelmi események demisztifikáló újraértelmezése, a mikronarratívák preferálása a nagy elbeszélésekkel szemben, valamint az önmeghatározás fokozott igénye – ezek szintén felfoghatók a

mágikus realizmus megnyilvánulásaiaként. Összefoglalásként elmondható, hogy Grendel Lajos és Hunčík Péter regényei olyan „geokulturális olvasásmódokat előhívó szövegekként” (Dánél 2013, 187) értelmezhetőek, amelyek a mágikus realizmusra jellemző retorikai eszköztárral fejeznek ki egy sajátosan közép-európai látásmódot.

Irodalom

- Bényei Tamás. 1997. *Apokrif iratok: Mágikus realista regényekről*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Dánél Mónika. 2013. Kultúrák közisége mint az irodalomtörténet provokációja: Decentralizáció, dehierarchizáció, nomadológia. In *Áttetsző keretek: Az olvasás intimitása*. Kolozsvár: Korunk Komp-Press.
- Faris, Wendy B. 2004. *Ordinary Enchantments: Magical Realism and the Remystification of Narrative*. Nashville: Vanderbilt UP.
- Grendel Lajos. 2001. *Nálunk, New Hontban*. Pozsony: Kalligram.
- Grendel Lajos. 2005. *Mátyás király New Hontban*. Pozsony: Kalligram.
- Hunčík Péter. 2008. *Határeset*. Pozsony: Kalligram.
- Keserű József. 2009. Folytonosság és/vagy megszakítottság (?) (Történeti narratíva Grendel Lajos *Éleslövészet* és Duba Gyula *Aszály* című regényeiben). In *Mindez így: Tanulmányok, kritikák 1999–2009*. 29–55. Dunaszerdahely: NAP Kiadó.
- Németh Zoltán. 2005. A terep/munka kellemetlenségei: Grendel Lajos: *Nálunk, New Hontban*. In *A bevégezhetetlen feladat*. 74–87. Dunaszerdahely: NAP Kiadó.
- Papp Ágnes Klára. 2006. A mágikus realista anekdota (A mágikus realizmus és a magyar elbeszélői hagyomány találkozása – A mágikus realizmus kronotopikus jellege). In *A perifériáról a centrum 3. Világirodalmi áramlás a 20. század középső évtizedeitől*, szerk. V. Gilbert Edit. 263–282. Pécs: Pro Pannonia Kiadói Alapítvány és Pécsi Tudományegyetem.
- Rác I. Péter. 2006. Történelem, narráció. In *Bizonyos értelemben*. 9–76. Dunaszerdahely: NAP Kiadó.
- Thomka Beáta vál. és szerk. 1998. *Narratívák 2. Történet és fikció*. Budapest: Kijárat.
- Warnes, Christopher. 2009. *Magical Realism and the Postcolonial Novel: Between Faith and Irreverence*. London: Palgrave Macmillan.
- White, Hayden. 1997. *A történelem terhe*. Ford. Berényi Gábor és mtsai. Budapest: Osiris.

BORDER CASES

*An Ironic view of history and magic realism in the novels In Our New Hont
by Lajos Grendel and Border Case by Péter Hunčík*

The study is an attempt at looking into the narrative of those writers who have broken with the tradition of presenting minority history in a pathetic way or giving a tragic depiction, but rather rethink their attitude to history and write from a demystifying aspect – among others, by introducing figures of irony and levelling. The novels *In Our New Hont* by Lajos Grendel and *Border Case* by Péter Hunčík do not only confront us with the prospect of rewriting history but also, – through the continuous reflection on border cases – with the interaction of various linguistic and cultural media. In the last section of the study the analysed novels by Grendel and Hunčík are interpreted as texts which evoke geocultural reading and are examples of Central-European magic realism.

Keywords: historical narrative, irony, levelling, identity, magic realism

GRANIČNI SLUČAJEVI

*Ironično posmatranje istorije i magijski realizam u romanima
Nálunk, New Hontban Lajoša Grendela i Határeset Petera Hunčíka*

Studija analizira pripovedačke tradicije čiji su predstavnici raskrstili sa patetičnim, tragičnim opisom manjinske istorije i umesto toga su – prizivajući između ostalog književne oblike ironije i nivelacije – svoj odnos prema istoriji sagledali demistifikujući pisanje. Romani pod naslovom *Nálunk, New Hontban* [Kod nas, u Nju Hontu] Lajoša Grendela i *Határeset* [Granični slučajevi] Petera Hunčíka ne suočavaju nas samo sa pitanjem mogućnosti ponovnog ispisivanja istorije, već i – pomoću stalnih refleksija na granične situacije – sa međusobnim uticajem različitih jezičko-kulturoloških sredina. U završnom delu studije analizirani romani Grendela i Hunčíka se prikazuju kao tekstovi koji zahtevaju geokulturne načine čitanja i kao primeri tumačenja srednjeevropskog magijskog realizma.

Cljučne reči: istorijski narativ, ironija, nivelacija, identitet, magijski realizam